

เกริ่นนำ

พระอัสวโฆษเป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาฝ่ายนิกายภาษาสันสกฤต ซึ่งเจริญรุ่งเรือง อยู่แถบตอนเหนือของอินเดียโบราณ ขณะที่พระพุทธศาสนาฝ่ายนิกายภาษาบาลีถอยล่นจากตอน เหนือ มาอยู่ที่มณฑลตอนใต้ของอินเดียเลยไปจนถึงเกาะลังกา

พระอัสวโฆษเป็นพระภิกษุที่มาจากตระกูลพราหมณ์ มีความรู้ความสามารถหลายด้าน คือ ท่านเป็นนักกวีเอก นักไต่คว้าที่ (นักวิทยาศาสตร์) นักดนตรี* และนักปรัชญาเมธีทางพระพุทธศาสนา นิกายสรวาสติวาทผู้ยิ่งใหญ่ ท่านมีชื่อเสียงโดดเด่นมากๆ ในด้านประวัติศาสตร์แนวคิดทาง พระพุทธศาสนา และในด้านกวีนิพนธ์ทางศาสนาและบทละครอิงธรรมะ ทั้งท่านยังเป็นอาจารย์ ผู้ยิ่งใหญ่ท่านหนึ่งผู้เป็นที่รู้จักกันดีของฝ่ายเถรวาทเดิม นิกายสรวาสติวาทหรือสรวาสติวาทิน ท่าน เป็นหนึ่งในบรรดาพระภิกษุนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาชาวอินเดียผู้ยิ่งใหญ่ ๔ ท่าน คือ พระอัสวโฆษ พระนาคาชุน พระกุมารพัทธหรือกุมารลาตตะ และพระอารยเทพ ผู้ได้รับการยกย่องว่า เป็น “ดวงตะวัน ๔ ดวงที่ให้แสงสว่างแก่ชาวโลก”^๑

พระอัสวโฆษเป็นนักคิดที่เน้นย้ำเป็นพิเศษในเรื่องความภักดีต่อพระพุทธเจ้า (Buddha-bhakti) เหมือนลัทธิภักดี (Bhakti) ของชาวฮินดู ความคิดเรื่องพุทธภักดีนี้มีมหายานรับเอามาใช้ต่อมา

นักประวัติศาสตร์เชื่อว่าพระอัสวโฆษเป็นพระฝ่ายเถรวาท แต่ได้เขียนเรื่องมหายานไว้ด้วย คือ ท่านได้แต่งสูตรไว้หลายสูตรที่พูดถึงหลักธรรมของฝ่ายมหายานไว้ และได้แสดงดนตรีประกอบธรรม (ธรรมสังคีต) ด้วย ด้วยเหตุนี้ฝ่ายมหายานจึงกล่าวอ้างว่า ท่านเป็นพระภิกษุฝ่ายมหายาน คือเชื่อว่า ท่านเป็น “ปฐมอาจารย์” (อาจารย์ท่านแรก) ที่ประกาศหลักธรรมของฝ่ายมหายานโดยผ่านสูตรต่างๆ โดยเฉพาะคัมภีร์มหายานศรียุทธปาทศาสตร์

ในประเด็นขัดแย้งเรื่องถือว่าพระอัสวโฆษเป็นพระภิกษุฝ่ายเถรวาทหรือเป็นฝ่ายมหายานนี้ เมาริช วินเทอร์นิทซ์ (Maurice Winternitz) นักประวัติศาสตร์วรรณคดีอินเดีย กล่าวเสนอว่า เมื่อ บวชเป็นพระในพระพุทธศาสนา ตัวพระอัสวโฆษเองเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา นิกายสรวาสติวาท

* บางท่านอาจสงสัยว่า พระภิกษุเป็นนักดนตรีได้อย่างไร ถ้าคิดแบบธรรมเนียมปฏิบัติของพระภิกษุในนิกายเถรวาทหรือหินยาน ก็แน่นอนว่าพระภิกษุไม่อาจทำได้ แต่ในที่นี้ต้องคิดแบบธรรมเนียมปฏิบัติของพระภิกษุในนิกายมหายานหรืออาชิวาต ถ้าใคร เคยเห็นพระภิกษุขึ้นทำพิธีกึ่งเด็กในงานศพ หรือถ้าใครเคยไปวัดของพระธิเบตก็จะเห็นว่าพระจีนและพระธิเบตใช้ดนตรีประกอบการ สวดมนต์ และใช้ดนตรีประกอบการทำกิจกรรมทางศาสนาอื่นๆ พระอัสวโฆษก็เช่นกัน ท่านเป็นผู้คิดค้นการแสดงละคร อิงธรรมประกอบดนตรี กัดกันจึงหะตนะครีที่ระนำมาประยุกต์ใช้กับกิจกรรมทางศาสนาเป็นท่านแรกก็ว่าได้ในสมัยโบราณ

^๑ [http:// www.buddhanet.net/e-learning/history/mahayana.htm](http://www.buddhanet.net/e-learning/history/mahayana.htm).

แต่มีแนวคิดเน้นย้ำอย่างมากในเรื่องพุทธภักดี (การภักดีต่อพระพุทธเจ้า) ดังนั้น จึงเท่ากับว่าท่านเป็นผู้เตรียมพร้อมรอวันแบ่งบานขึ้นของมหายาน^๗

ภวัต ซิงห์ อูปีธายะ (Bharat Singh Upadhyaya) กล่าวสนับสนุนวินเทอวิทซ์ โดยกล่าวว่า แม้หลักฐานของฝ่ายมหายานได้แพร่หลายมาก่อนสมัยพระอัสวโฆษเป็นเวลาอย่างน้อย ๒-๓ ศตวรรษแล้ว แต่กระนั้นหลักฐานของฝ่ายมหายานนั้นก็มาปรากฏแจ่มชัดในงานเขียนของท่านพระอัสวโฆษ ทั้งที่จริง ๆ แล้ว ท่านเป็นพระภิกษุในนิกายสรวาสติวาทของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท^๘ ชลธิรา สัตยาควัฒนาเสนอแนวคิดในประเด็นขัดแย้งกันนี้ ซึ่งดูออกจะก้าวหน้าว่า พระอัสวโฆษเป็นพระภิกษุในนิกายสรวาสติวาท แต่ภายหลังหันไปเลื่อมใสมหายานโดยเน้นย้ำเรื่อง “ภักดี” (Bhakti)^๙ ขณะที่ รศ. สิริวิวัฒน์ คำวันสา มีความเห็นแย้งทุกท่านที่กล่าวมา โดยท่านกล่าวว่า พระอัสวโฆษ “ถูกดึงไป ทั้งนี้เพราะท่านมีผลงานมาก และชื่อที่ชื่อ “อัสวโฆษ” มีมากมาย ไม่รู้ว่าจะรูปไหนที่กลายเป็นมหายานอาจเป็นรูปหลังๆ ก็ได้”^{๑๐}

คำพูดของ รศ. สิริวิวัฒน์ คำวันสา มีฐานข้อมูลมาจากผลของการค้นคว้าของนักปราชญ์ในยุคหลังๆ ที่ว่า พระอัสวโฆษมีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์มิใช่เป็นเพียงนิยายเท่านั้น แต่กระนั้นก็มีพระภิกษุที่ชื่อว่า “อัสวโฆษ” อยู่หลายรูปในประวัติศาสตร์ ในคัมภีร์มหายานภาสยะกล่าวว่ามีพระภิกษุที่ชื่อว่า “อัสวโฆษ” อยู่ถึง ๖ รูปด้วยกัน^{๑๑} คือ

๑. พระอัสวโฆษ ผู้มีชีวิตอยู่ในสมัยพุทธกาล ปรากฏชื่อของท่านอยู่ในพระสูตรภาษาสันสกฤตชื่อ “วิเศษคุณนิสราชาสูตร” ของฝ่ายมหายาน
๒. พระอัสวโฆษ ผู้มีชีวิตอยู่ในสมัยพุทธกาลเช่นกันแต่ต่างรูปกันกับรูปแรก ปรากฏชื่อของท่านอยู่ในพระสูตรภาษาสันสกฤตชื่อ “มหายานมูลธรรมสูตร” ของฝ่ายมหายาน
๓. พระอัสวโฆษ ผู้มีชีวิตอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑ ปรากฏชื่อของท่านอยู่ในพระสูตรภาษาสันสกฤตชื่อ “มณีวิสุทธิสูตร” ของฝ่ายมหายาน
๔. พระอัสวโฆษ ผู้มีชีวิตอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๔ ปรากฏชื่อของท่านอยู่ในพระสูตรภาษาสันสกฤตชื่อ “อภินิหารคุณสูตร” ของฝ่ายมหายาน
๕. พระอัสวโฆษ ผู้มีชีวิตอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๖ ปรากฏชื่อของท่านอยู่ในพระสูตรภาษาสันสกฤตชื่อ “มหายานสูตร” ของฝ่ายมหายาน
๖. พระอัสวโฆษ ผู้มีชีวิตอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๘ ปรากฏชื่อของท่านอยู่ในพระสูตรภาษาสันสกฤตชื่อ “นิตยคุณสมาธิสูตร” ของฝ่ายมหายาน

พระอัสวโฆษรูปที่ ๕ นี้เองที่นักปราชญ์ฝ่ายมหายาน อาทิเช่น ดร. สฐิติ เชื่อว่า ท่านเป็นผู้แต่งคัมภีร์มหายานศรัทธาโรตปาทศาสตร์ แต่ก็มียางท่านที่ไม่เห็นด้วยกับความคิดนี้

^๗ Maurice Wintemitz, *History of Indian History*, 1993, p. 247.

^๘ อ้างใน P.V. Bapat (ed.), *2500 Years of Buddhism*, 1997, p. 183.

^๙ ชลธิรา สัตยาควัฒนา, *เมื่อก้าวธรรมกรรม* ๒, ๒๕๕๓๓, หน้า ๒๓๓.

^{๑๐} รศ. สิริวิวัฒน์ คำวันสา, *พระพุทธศาสนาในอินเดีย*, ๒๕๕๕, หน้า ๑๖๕.

^{๑๑} เสถียร โพธิ์นันทะ, *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*, ๒๕๑๙, หน้า ๓๒๖ และดูใน สิริวิวัฒน์ คำวันสา, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๖๑-๑๖๒ ด้วย.

ชีวประวัติ

๑. ชาตภูมิ

พระอัสวโหมเป็นชาวอินเดียตะวันออก (Eastern India)^{๑๖} กล่าวคือ ท่านเป็นชาวเมืองสาเกตในแคว้นอโยธยา (ปัจจุบัน คือเมือง Oudh) เกิดในวรรณะพราหมณ์ บิดาไม่ปรากฏนามว่ามีชื่อว่าอะไร รู้แต่ว่าเป็นพราหมณ์ มารดาของท่านมีชื่อว่า นางสุวรรณากษี (Suvarṇākṣī) เดิมทีพระอัสวโหมมิได้มีชื่อว่าอัสวโหมเช่นที่รู้จักกันทั่วไป แต่คนทั่วไปนิยมเรียกชื่อท่านตามชื่อมารดาของท่านว่า สุวรรณากษีบุตร (Suvarṇākṣīputra) ซึ่งแปลว่า “ลูกชายของนางพราหมณีสุวรรณากษี” “อัสวโหม” เป็นชื่อที่เป็นนามิตตกนาม (ชื่อที่เกิดขึ้นตามเหตุคือลักษณะและคุณสมบัติ) ที่พระอัสวโหมได้รับเกียรติหลังจากที่ท่านเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาแล้ว ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปในหัวข้อข้างหน้า

อาจกล่าวถึงธรรมเนียมการเรียกชื่อลูกชายตามชื่อมารดาของคนอินเดียโบราณ ประกอบการศึกษาชีวประวัติของพระอัสวโหมะนี้สักเล็กน้อยว่า มีเหตุผลอย่างไรในการเรียกชื่อนี้หรือ?

ธรรมเนียมการเรียกชื่อลูกชายตามชื่อของมารดาอย่างนี้ เป็นที่นิยมเรียกกันในอินเดียยุคโบราณ โดยเฉพาะพวกพราหมณ์ เหตุผลของการเรียกดังนี้นั้นว่า

๑) เพื่อประกาศความมีชื่อเสียงของมารดาเนื่องด้วยมารดาเป็นคนมีชื่อเสียง เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปในความรู้ความสามารถด้านใดด้านหนึ่ง เมื่อบอกชื่อมารดาก็จะรู้จักกันทันที เข้าทำนองร้อง “อ้อ” รู้ได้ทันทีว่าเป็นใครหรือเป็นลูกใคร

๒) เพื่อเป็นการยกย่องแม่ บุชาคุณของแม่ ผู้อ่านควรรู้ไว้ว่า คนอินเดียยุคโบราณยกย่องบูชาบิดามารดามากโดยเฉพาะมารดา คำภาษาบาลีและสันสกฤตซึ่งเป็นภาษาบันทึกคำสอนทางศาสนาของคนอินเดีย เมื่อพูดถึง “พ่อ” กับ “แม่” ด้วยกัน คำว่า “แม่” จะออกหน้าขึ้นหน้าคำว่า “พ่อ” ทุกครั้ง เช่น คำว่า มาตาบิดโร (มาตุ=แม่, บิดุ=พ่อ) เป็นต้น และมารดาก็ได้รับการยกย่องว่ามีคุณต่อลูกมากกว่าบิดา เหตุเพราะว่าเธอทำกิจที่ทำได้ยากยิ่งที่บิดาไม่สามารถทำแก่ลูกๆ ของเธอเป็นอเนกประการ

ธรรมเนียมของการเรียกชื่อลูกชายตามชื่อมารดานี้ มีปรากฏให้เห็นได้ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาด้วย เช่น พระสารีบุตร (พระลูกชายของนางพราหมณีสารี) พระโมคคัลลานะ (พระลูกชายของนางพราหมณีโมคคัลลี) พระปุนณะ มันทานีบุตร (พระลูกชายของนางพราหมณีมันทานี นามว่าปุนณะ) และพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ (พระติสสเถระ ผู้เป็นพระลูกชายของนางพราหมณีโมคคัลลี) ซึ่งพระเถระรูปหลังนี้ได้เป็นประธานในการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช^{๑๗}

^{๑๖} ประเด็นเรื่องถิ่นเกิดของพระอัสวโหมะนี้มีทัศนะไม่แน่นอนว่า เขาเกิดในอินเดียตะวันออก (Eastern India) หรือในอินเดียตะวันตก (Western India) หรือว่าในอินเดียใต้ (Southern India) แต่ที่แน่ๆ ก็คือไม่ใช่ในอินเดียเหนือ (North India) อย่างแน่นอน - ดูข้อข้างนี้ใน <http://www.theosophy.org/todocs/teachers/Ashvaghosha.htm>.

^{๑๗} E.H. Johnston, *Asvaghosa's Buddhacarita or Acts of the Buddha*, 1998, p. xiii, see the text on “Introduction” and its footnote 1.

^{๑๘} Phramaha Apinyawat Phosan, *A Comparative Study of Women's Socio-familial Life-ways in Vedic Hinduism and Theravāda Buddhism*, 2001, pp. 94, 238-239, 328-329.

ที่นี่เรากลับมาพูดถึงเรื่องยุคสมัยของพระอศิวโฆษ สันนิษฐานกันว่า พระอศิวโฆษอาจเกิดก่อนพระเจ้ากนิษกมหาราช กษัตริย์แห่งราชวงศ์กุษาณเล็กน้อย แต่ที่แน่นอนที่สุดก็คือ ท่านมีชีวิตอยู่ร่วมยุคสมัยกับพระเจ้ากนิษกะ แหล่งข้อมูลภาษาจีน (Chinese sources) กล่าวว่า พระอศิวโฆษ เคยทำหน้าที่เป็น “ที่ปรึกษาทางด้านจิตวิญญาณ” (spiritual counsellor) ของพระเจ้ากนิษกะ คู่กับหมอจารกะ (Cāraka) ผู้ทำหน้าที่เป็นผู้ให้คำปรึกษาด้านการไช้ยา (หมอหลวง = medical adviser)^{๑๑} สมัยการปกครองอินเดียของกษัตริย์แห่งราชวงศ์กุษาณพระองค์นี้ อยู่ในช่วงปี พ.ศ. ๖๒๑-๖๔๔ (ค.ศ. ๗๘-๑๐๑)^{๑๒} ซี.เอช. จอห์นสตัน (E.H. Johnston) กล่าวว่า นักปราชญ์ (scholars) ส่วนใหญ่ยอมรับยุคสมัยของพระเจ้ากนิษกะว่าตกอยู่ในราวช่วงเลี้ยวสุดท้าย (the last quarter) ของคริสต์ศตวรรษที่ ๑ ถึงราวเลี้ยวที่ ๒ (the second quarter) ของคริสต์ศตวรรษที่ ๒^{๑๓} นี่ก็หมายความว่า ถ้าเราให้พระอศิวโฆษเกิดก่อนพระเจ้ากนิษกะ ๑๐ ปี พระอศิวโฆษก็น่าจะเกิดและมีชีวิตอยู่ในช่วงเวลาระหว่างปี พ.ศ. ๖๐๘-๖๓๓ จะต่ำหรือจะสูงกว่านี้ก็คงไม่มากนัก

๒. การศึกษา

พระอศิวโฆษเป็นบุตรพราหมณ์ ท่านได้รับการศึกษาตามธรรมเนียมพราหมณ์ กล่าวคือ ท่านศึกษาคัมภีร์พระเวทและคัมภีร์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์พระเวท เช่น คัมภีร์เวทาคะ คัมภีร์พราหมณะ และคัมภีร์อุปนิษัท และที่ไม่เกี่ยวข้องกับพระเวท เช่น คัมภีร์อิติहाส มหากาพย์ (Epics) เรื่องเล่าปรัมปราต่างๆ คือ คัมภีร์มหากาพย์และคัมภีร์รามายณะ ตลอดจน “ศาสตร์” และ “ศิลป์” อีกหลายแขนง โดยปกติแล้วพราหมณ์จะให้บุตรชายเริ่มการศึกษาดังด้วย ๗ ขวบ เป็นต้นไป จนกว่าจะสำเร็จการศึกษา บทเรียนก็มักเป็นคัมภีร์ประจำตระกูลที่ได้รับสืบทอดมาจากบรรพบุรุษของตน ไม่อนุญาตให้ค้นภายนอกได้เห็นได้ศึกษา ยกเว้นผู้ที่มาสมัครเป็นลูกศิษย์ของตนเท่านั้น

พระอศิวโฆษมีสติปัญญาจัดว่าอยู่ในขั้นอัจฉริยะ ความรู้ความสามารถทางการศึกษาของท่านปรากฏชัดเกือบจะตั้งแต่เริ่มต้นศึกษา อันทำให้ท่านเชี่ยวชาญแก่งก้างในทุกสาขาของการเรียนรู้ แม้ว่าจะยังเป็นนักศึกษาหนุ่ม (a young student)^{๑๔} อัจฉริยภาพทางการศึกษาของพระอศิวโฆษนั้นปรากฏในหลายๆ ด้าน กล่าวกันว่า ท่านเป็นผู้มีความรอบรู้แตกฉานในคัมภีร์พระเวทเป็นอย่างมาก และยังเชี่ยวชาญในหลักการทั่วไปของศาสตร์ทุกศาสตร์ ตลอดจนสามารถใช้ความรู้ในศาสตร์ต่างๆ เหล่านั้นได้อย่างคล่องแคล่วและแม่นยำ^{๑๕} ท่านมีความรู้ความชำนาญในการแต่งบทกวีนิพนธ์ภาษาสันสกฤตเป็นอย่างยิ่ง จะเห็นได้จากผลงานเขียนของท่านทั้งหมดแต่งเป็นกวีนิพนธ์ภาษาสันสกฤต ไม่ว่าจะเป็นบทละครอิงธรรมะ บทเพลงอิงธรรมะ กวีนิพนธ์ภาษาสันสกฤตแบบมหากาพย์ และคัมภีร์ทางศาสนา-ปรัชญาต่างๆ

^{๑๑} Maurice Winternitz, op.cit. p. 246, footnote 3.

^{๑๒} P.V. Bapat (ed.), op.cit., p. 176.

^{๑๓} E.H. Johnston, op.cit., p. xvii, on “Introduction”.

^{๑๔} <http://www.theosophy.org/tlodocs/teachers/Ashvaghosha.htm>.

^{๑๕} E.H. Johnston, op.cit., p. xlv ff.

ความรู้ความชำนาญในการแต่งบทกวีนิพนธ์นี้ เป็นไปได้ว่าพระอศิวโฆษาได้รับอิทธิพลทางกวีนิพนธ์มาจากการศึกษาคัมภีร์มหากาพย์รามายณะ ซึ่งเป็นบทกวีนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องพระราม-นางสีดาของท่านฤาษี वाल्मीकि (Vālmiki) ผู้เป็น “ปฐมกวี” (Adi Kavi) ของอินเดีย ดังที่มีผู้กล่าวว่า พระอศิวโฆษามีสถานะโดดเด่นในด้านการงานกวีนิพนธ์ภาษาสันสกฤตเป็นอย่างมาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ “ท่านเป็นผู้สืบทอดงานกวีนิพนธ์ที่สำคัญคนหนึ่งของท่านฤาษี वाल्मीकि ผู้ได้รับสมัญญาว่า ‘ปฐมกวี’ และ ‘ธีรบุรุษ’ (Dhīrman) และเป็นผู้ที่สืบทอดงานกวีนิพนธ์ที่มีชื่อเสียงมาก่อนนักกวีอินเดียที่ชื่อ กาลิทาสและภากษะเสียอีก นักปราชญ์ชาวอินเดียและชาวต่างประเทศบางท่านเชื่อว่า กาลิทาสได้รับความรู้ความชำนาญทางงานกวีนิพนธ์เป็นอย่างมากจากพระอศิวโฆษา”^{๑๖๖}

พระอศิวโฆษาเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถพิเศษในด้านการหาเหตุผลและการได้วาที ท่านเป็นนักได้วาทีที่มีปากกล้าและคมคาย (มหาวาที) ดังจะเห็นได้จากตอนท้ายของงานกวีนิพนธ์ที่รู้จักกันดีของท่าน ๓ เรื่อง คือ ๑) พุทธจริต ๒) เสานทวานันตะ และ ๓) ศาวิปุตฺรปกรณะ กล่าวได้ว่าท่านเป็น “มหากวี”^{๑๖๗}

กล่าวกันว่า ในช่วงเวลาที่ยังไม่ได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา พระอศิวโฆษาเป็นพราหมณ์บัณฑิตหนุ่มที่หยิ่งทะนง และมั่นใจในความรู้ความสามารถแบบพราหมณ์ของตนมาก ท่านได้จาริกท่องเที่ยวไปตามที่ต่างๆ ในแคว้นมคธและอินเดียกลางเพื่ออวดความรู้ ประกาศท้าทาย การได้วาทีกับพวกพระภิกษุ ให้มาสนทนาถาม-ตอบปัญหากันในข้อธรรมะทางศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนาว่า ศาสนาใดจะดี ลึกซึ้ง พิสดารกว่ากัน ทุกๆ ที่ ณ ที่พราหมณ์หนุ่ม สุวรรณากูษีบุตรไปและประกาศท้าทายได้วาทีด้วย ปรากฏว่าไม่มีพระภิกษุรูปใดสามารถอภิปรายได้วาที เอาชนะท่านได้ แต่กระนั้นหนุ่มสุวรรณากูษีบุตรก็ประสบกับความพ่ายแพ้ให้กับพระภิกษุผู้เฒ่า ในนิกายสรวาสติวาทของพระพุทธศาสนาชื่อพระปารศฺวเถระเข้าจนได้ อันเป็นจุดพลิกผันชีวิตของท่าน ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

พราหมณ์บัณฑิตหนุ่มสุวรรณากูษีบุตรเมื่อบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาแล้ว ได้ตั้งใจศึกษาพระธรรมวินัยจนมีความรู้สึกซึ่งและแตกฉาน อันเป็นเหตุให้ท่านเกิดความเต็มใจประทับใจในคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนายิ่งนัก เลยอุทิศตนออกประกาศพระพุทธศาสนาด้วยความรู้ความสามารถของตนจนปรากฏชื่อเสียงว่า คำเทศนาของท่านไพเราะจับใจผู้ฟังทั่วทั้งอินเดีย ถือว่าเป็นเพชรน้ำเอก เป็นของมีค่าประจำเมืองปาฏลีบุตรเลยทีเดียว อันจะนำไปสู่เหตุการณ์ที่ทำให้ท่านได้เนमितตกนามว่า “อศิวโฆษา” ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้า ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าพระอศิวโฆษาเป็นพระธรรมกถึกเอกของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท ผู้มีชื่อเสียงยอดเยี่ยมทีเดียว

^{๑๖๖} P.V. Bapat (ed.), op.cit., p. 193.

^{๑๖๗} “...อารยบทพจนาศาโมหฺลฺย มหากเวระ มหาวาทินะ กฤติะ ชินฺม (คัมภีร์นี้ ท่านอาจารย์พระอศิวโฆษา...ผู้เป็นนักกวีผู้ยิ่งใหญ่ เป็นนักได้วาทีมีปากกล้า แห่งเขาไว้)”

- อ้างใน P.V. Bapat (ed.), ibid.

นอกจากนี้ยังปรากฏว่าพระอศิวโฆษมีความรู้ความสามารถทางดนตรีด้วย ท่านเป็นนักดนตรีที่เก่งกาจและยอดเยี่ยมท่านหนึ่งในยุคนั้น ท่านได้แต่งผลงานการดนตรีไว้มากขึ้นและได้เดินทางท่องเที่ยวไปกับคณะนักร้องชายหญิงตามย่านตลาดต่างๆ แล้วเปิดแสดงและร้องเพลงเศร้าเป็นกลุ่ม เช่นเดียวกับกลุ่มผู้ร้องเพลงประสานเสียงในโบสถ์คริสต์ เพราะความกลมกลืนกันแห่งเสียงดนตรีและเสียงขับร้อง สร้างความประทับใจและสะกดผู้ชมคนดูและผู้ฟังให้ต่างยืนฟังนิ่งเงียบ^{๑๑๑}

ตำนานจีนเล่าว่า หลังบวชเป็นพระภิกษุพอควรแล้ว (พรรษา?) พระอศิวโฆษได้เคยลาสิกขา (สึก) ออกไปเป็นอุบาสกอยู่ระยะหนึ่ง นัยว่าเพื่อไปแต่งจังหวะดนตรีและซ้อมร้องประสานเสียงกับเนื้อกวีนิพนธ์ อันเป็นทละครร้องของท่านเรื่อง “รัฐปาละ”

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ท่านพระอศิวโฆษเป็นนักดนตรีผู้เก่งกาจและเยี่ยมยอด ที่สามารถนำเอาวิชาการดนตรีที่ตนรู้ประยุกต์เข้ากับจินตกวีที่ตนแต่งขึ้น มาใช้เป็นวิธีในการประกาศพระศาสนาเป็นครั้งแรก และปรากฏผลว่าวิธีการเผยแผ่ธรรมะโดยวิธีธรรมสังคีตนี้ของท่านได้ผลดีเกินคาด เพราะประชาชนที่เข้าชมการแสดงละครอิงธรรมะประกอบดนตรีต่างชมชอบและซาบซึ้งตรึงใจในรสพระธรรมกันทั่วหน้า อาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะ กล่าวสันนิษฐานไว้ว่า การใช้ดนตรีในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะดนตรีที่ใช้ประกอบในศาสนพิธีของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน อาจได้เค้ามาจากวิธีธรรมสังคีตของพระอศิวโฆษนี่ก็เป็นได้^{๑๑๒}

๓. การเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา

ดังได้กล่าวไว้ในตอนที่ว่าด้วยประวัติการศึกษาของท่านแล้วว่า ในช่วงที่ยังไม่ได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา พระอศิวโฆษเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในการหาเหตุผลและการได้วาทีดีมาก ท่านจัดได้ว่าเป็นนักได้วาทีมีปากกล้า (มหาวาที) ในเรื่องศาสนาและปรัชญา และเป็นผู้ที่มีความรู้เชี่ยวชาญในศาสตร์ต่างๆ ตลอดจนความหยั่งทะนงในความรู้ของท่านอย่างมาก จึงจาริกท่องเที่ยวไปในแคว้นมคธและอินเดียกลาง เทียบแสดงภูมิความรู้ ประกาศทั้งทนายพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาให้มาโต้วาทีหรืออภิปรายถาม-ตอบปัญหาในหัวข้อธรรมของศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาว่า ใครจะมีความรู้ดี สึก และแตกฉานกว่ากัน ก็ไม่ปรากฏว่ามีพระภิกษุรูปใดสามารถอภิปรายโต้ตอบปัญหาเอาชนะท่านได้

จนกระทั่งวันหนึ่ง พระปารศวะพระเถระผู้เฒ่าวัย ๔๐ กว่าปี บวชในพระพุทธศาสนา นิกายสรวาสติวาทเดินทางจาริกจากแคว้นคันธาระ (อินเดียเหนือ) ลงมายังแคว้นมคธ (อินเดียกลาง) ทราบเรื่องนี้ จึงประกาศขอโต้วาทีอภิปรายปัญหาเกี่ยวกับจิตหมู่สุพรรณนากุชิบุตรนั้นท่ามกลางราชบัณฑิต สมณะ ชี พราหมณ์ และมหาชนที่มาชุมนุมกัน หมู่สุพรรณนากุชิบุตรรับคำท้า และนักกระหึ่มทะนงในความรู้ของตนยิ่งนักว่าตัวเองต้องเป็นฝ่ายชนะ ถึงกับพูดกับพระปารศวะผู้อาวุโสกว่าตนมากกว่า ถ้าตนแพ้คนแก่จะยอมตัดลิ้นของตนทิ้งเสีย พระปารศวะเสนอเงื่อนไขว่า “ผู้แพ้การโต้วาทีจะต้อง

^{๑๑๑} Maurice Winternitz, op.cit., p. 247.

^{๑๑๒} เสถียร โพธิ์นันทะ, อ้างแล้ว, หน้า ๓๓๓๓๖.

ยอมเป็นลูกศิษย์ของผู้ชนะ” เจื่อนโซนี่บัณฑิตหนุ่มสุวรรณากุชีบุตรยอมรับตามที่พระปารศวะเสนอและด้วยเห็นว่าพระปารศวะชราภาพแล้ว หนุ่มสุวรรณากุชีบุตรจึงเป็นฝ่ายเปิดโอกาสให้พระปารศวะเถระเป็นฝ่ายพูดถามปัญหาาก่อน

ต่อหน้าผู้มาประชุมฟังการอภิปรายได้วาที่ในครั้งนี้เป็นจำนวนมาก พระปารศวะมิได้ถามปัญหาในหลักอภิปรายพุทธหรือปัญหาที่แยบยลลุ่มลึกแต่อย่างใด แต่ได้ถามปัญหาเดียวธรรมดาจนหนุ่มอัศวโฆษคาดไม่ถึงว่า “เราจะทำอย่างไรจึงจะทำให้ราชอาณาจักรนี้มีสันติภาพที่สมบูรณ์ ให้พระเจ้าแผ่นดินมีพระชนมายุยืนนาน ให้ประชาชนมีความอุดมสมบูรณ์และเจริญรุ่งเรือง ทุกคนเป็นอิสระจากความชั่วร้ายและภัยพิบัติต่างๆ” บัณฑิตหนุ่มสุวรรณากุชีบุตรผู้ทะนงในความรู้จึงเย็บไปชั่วขณะก่อนจะก้มศีรษะยอมแพ้ให้กับพระปารศวะเถระ

เมื่อเป็นฝ่ายพ่ายแพ้การได้วาที่ให้แก่พระปารศวะเถระ บัณฑิตหนุ่มสุวรรณากุชีบุตรยินดีจะตัดเส้นของตนตามที่สัญญา แต่พระปารศวะเถระไม่ประสงค์จะให้หนุ่มสุวรรณากุชีบุตรนั้นตัดเส้นของท่านตามที่สัญญาไว้ แต่ขอให้บวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาตามเงื่อนไขข้อตกลงของผู้แพ้การได้วาที่ ซึ่งบัณฑิตหนุ่มสุวรรณากุชีบุตรก็ยอมทำตามโดยดี

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า สาเหตุที่ทำให้พระอัศวโฆษ ซึ่งในช่วงก่อนเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา รู้จักชื่อท่านในนามว่า **“สุวรรณากุชีบุตร”** ยอมเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา โดยละทิ้งลัทธิเดิมของตนคือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก็คือ การพ่ายแพ้การได้วาที่ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่นิยมกันทั่วไปในอินเดียโบราณ ในยุคที่ปัญหาหรือเหตุผลอยู่เหนือการทำพิธีกรรมและการเซ่นสรวงบูชา การได้วาที่นี้ในสมัยโบราณมีเดิมพันกันด้วยการทำโทษ การเสียค่าปรับ หรือการยอมตัวเป็นศิษย์ของผู้ชนะการได้วาที่

การอภิปรายได้วาที่กันระหว่างนักปราชญ์ผู้ทรงความรู้ในเรื่องศาสนาและปรัชญา ตลอดจนในพวกบัณฑิตผู้ทะนงในความรู้ของตนในอินเดียโบราณนี้มีแพร่หลายอยู่ทั่วไป และสามารถหาอ่านพบได้ในคัมภีร์ทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนาเซน และพระพุทธศาสนา พวกจากรกะ (บัณฑิตที่ชอบท่องเทียวแสวงหาความรู้เรื่อยไป) และพวกปริพพาชกหรือปริพพาชิกา (นักบวชที่ชอบท่องเทียวแสวงหาความรู้เรื่อยไปและอาจละทิ้งลัทธิเดิมของตนได้ง่ายๆ หากพบลัทธิอื่นที่ดีกว่า) เป็น ๒ กลุ่มของผู้ทรงความรู้ในสมัยนั้นที่มีอยู่ในสังคมอินเดียโบราณ พวกที่จบการศึกษาแล้วและมีความรู้ดี บวกกับเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจดีในการหาเหตุผลและได้วาที่ ในฐานะเป็นนักได้วาที่มีปากกล้า หรือนักวิภาษวิธี นิยมออกจากริกท่องเทียวไปตามที่ต่างๆ เพื่อหาคณาจารย์และนักปราชญ์ผู้ทรงความรู้อภิปรายได้วาที่ด้วย ทั้งนี้โดยมีจุดประสงค์ที่สำคัญอย่างน้อย ๒ ประการ คือ

- ๑) เพื่ออวดแสดงภูมิความรู้ของตนว่ารู้ดีหรือเก่งกว่าคนอื่น
- ๒) เพื่อแสวงหาความรู้ในลัทธิสมัยใหม่ๆ ที่ตนยังไม่รู้

แต่การอภิปรายได้วาที่กันระหว่างนักปราชญ์ผู้ทรงความรู้ในเรื่องศาสนาและปรัชญา ตลอดจนในพวกบัณฑิตผู้ทะนงในความรู้ของตนในอินเดียโบราณนั้น ก็พบว่ามิกฎกติกาหรือการเดิมพันกันด้วยที่ว่า ผู้แพ้การอภิปรายได้วาที่อาจได้รับผลอย่างใดอย่างหนึ่งตามมา ดังต่อไปนี้

- ๑) ถูกทำโทษตามที่จะตกลงกันหรือประกาศยอมรับว่า ผู้ชนะเป็นผู้มีความรู้เหนือตน
- ๒) ถูกปรับเป็นเงินหรือทองตามจำนวนที่ตกลงกัน

๓) ยอมลดตัวลงเป็นศิษย์ของผู้ชนะ

ในกรณีของพระอัสวโฆษที่เราเห็นข้างบนนั้นท่านยอมจะถูกทำโทษ คือการตัดลิ้นของตนทิ้ง ถ้าท่านแพ้การโต้วาที แต่พระปารศวะเถระขอให้ท่านปฏิบัติตามผลของผู้พ่ายแพ้การโต้วาทีข้อที่ ๓ คือการยอมลดตัวเข้าไปบวชเป็นศิษย์ของพระปารศวะเถระคือบวชในพระพุทธศาสนา ซึ่งท่านก็ยอมเข้ามาบวชเป็นศิษย์และกลายเป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาผู้ยิ่งใหญ่ฝ่ายสันสกฤต ซึ่งมีชื่อเสียงเกรียงไกรกว่าอุปัชฌาย์และอาจารย์มาก เมาริส วินเทอร์นิทซ์ กล่าวว่า พระอัสวโฆษหรือพระสุวรรณภูกษัตริย์ เมื่อบวชแล้ว มีท่านพระปารศวะหรือลูกศิษย์ของพระปารศวะเองชื่อ “ปุณยยัสส (Punyayasās) เป็นอาจารย์”^{๑๖๖}

คำกล่าวของเมาริส วินเทอร์นิทซ์มีส่วนจริง เพราะปรากฏว่าหลังจากที่บวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว พระสุวรรณภูกษัตริย์หรือพระอัสวโฆษก็ได้เริ่มศึกษาพระสูตรต่างๆ กับพระปารศวะ แต่กระนั้นก็ยังไม่มั่นใจในภูมิปัญญาของพระปารศวะทันที ยังแสดงอาการกระด้างกระเดื่องต่อท่าน จนกระทั่งพระอัสวโฆษแสดงความตรงไปตรงมา ยอมจำนนต่อเงื่อนไขของผู้แพ้การอภิปรายโต้วาทีโดยไม่มีคำลงหรือมีเงื่อนไขใดๆ พระปารศวะจึงแสดงตนให้พระอัสวโฆษเห็นในการเปลี่ยนแปลงคุณลักษณะอันขัดเจนมากๆ พระอัสวโฆษเห็นแล้วรู้ว่าอาจารย์คนใหม่ของท่านๆ นี้ไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา จึงยินดีใช้ชีวิตเป็นลูกศิษย์พระปารศวะอย่างเต็มที่ หลังจากแสดงอัจฉริยภาพให้พระอัสวโฆษเห็นครั้งนี้แล้วพระปารศวะก็เดินทางกลับขึ้นไปทางอินเดียเหนือ โดยมอบให้ลูกศิษย์คนสนิทของท่านชื่อ “ปุณยยัสส” อยู่สอนพระอัสวโฆษ”^{๑๖๗}

แต่ท่านตารนาถ (Taranatha)^{๑๖๘} กล่าวประเด็นมูลเหตุให้พระอัสวโฆษเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาต่างออกไปจากที่กล่าวมาแล้ว โดยท่านกล่าวว่า หนุมอัสวโฆษได้ใช้อำนาจเวทมนต์ (mantramic magic) ต่อสู้กับพระอารยเทวะ (Aryadeva) และเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ให้แก่พระอารยเทวะนั้น ซึ่งทำให้ท่านเศร้าใจมาก และขณะตกอยู่ในความรู้สึกขมขื่นใจไปกับความพ่ายแพ้ในครั้งนี้ของท่าน ก็เผชิญว่าไปอ่านพบคัมภีร์พระพุทธศาสนา คัมภีร์หนึ่ง ซึ่งเนื้อหาคำสอนของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์นั้นได้ทำให้ท่านเกิดความเลื่อมใส อันมีผลทำให้ท่านเข้ามาบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาทันทีหลังจากได้อ่านคัมภีร์จบ

๔. เหตุที่ได้สมัญญานามว่า “อัสวโฆษ”

กล่าวถึงมาบ้างแล้วว่า พระอัสวโฆษมีชื่อเดิมว่า “อัสวโฆษ” ตามที่เรียกกันทั่วไป แต่ชื่อนี้เป็นนามิตตนามที่ท่านได้รับมาจากการที่ท่านเป็นผู้มีความสามารถในการเทศนาสั่งสอนธรรม ได้นำฟัง เทศนาของท่านไพเราะจับใจจับใจผู้ฟัง แม้แต่มาเป็นสัตว์ดิรัจฉานแท้ๆ ฟังธรรมของท่านแล้วก็ยังซาบซึ้งตรึงใจส่งเสียงร้องเป็นทำนอง “สาธุการ” ให้ด้วยความปลื้มปิติ ดังมีตำนานเล่าไว้ว่า

^{๑๖๖} Maunce Winternitz, op.cit., p. 246.

^{๑๖๗} <http://www.theosophy.org/tlodocs/teachers/Ashvaghosha.htm>.

^{๑๖๘} ช้างใน itid.

หลังจากที่ท่านพ่ายแพ้การโต้ว่าที่ให้กับพระปารสวเถระ อันส่งผลให้ท่านเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาแล้ว พระสุวรรณาภิษุบุตรซึ่งต่อไปจะได้รับสมัญญานามว่า “อัสวโฆษ” ตามเหตุการณ์ที่จะได้พูดถึงต่อไปได้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยจนแตกฉาน รู้สึกซาบซึ้งดื่มด่ำในพระวรธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ท่านจึงออกประกาศพระศาสนาไปตามที่ต่างๆ จนมีชื่อเสียงโด่งดังในกาลเทศนาว่า ไพเราะจับใจ เป็นที่ประทับใจแก่ผู้ที่ได้สดับรับฟังยิ่งนัก

เดิมนั้น พระสุวรรณาภิษุบุตร (พระอัสวโฆษ) อาศัยอยู่ในกรุงปาฏลีบุตร ชาวเมืองนี้ให้ความเคารพนับถือท่านว่าเป็น “เพชร” ที่มีค่ายิ่งประจำเมืองปาฏลีบุตรเลยทีเดียว เพราะความเป็นผู้สามารถในการแสดงธรรมของท่านดังที่กล่าวแล้ว แต่ท่านจำต้องเดินทางไปอยู่ที่เมืองปุระปุระ (แปลว่ารี) ของพระเจ้ากนิษกมหาราช กษัตริย์ของพวกจิวาลีเพราะเหตุผลทางการเมือง

เมื่อคราวที่พระเจ้ากนิษกมหาราชยกทัพไปล้อมกรุงปาฏลีบุตร เมืองหลวงแห่งแคว้นมคธ สมัยนั้นเอาไว้ กษัตริย์แคว้นมคธในนครปาฏลีบุตรสั่งทัพออกต่อสู้อย่างแข็งขัน แต่โดยเห็นว่าจะสู้ทัพหลวงของพระเจ้ากนิษกะไม่ไหวจึงเป็นฝ่ายยอมอ่อนน้อมขอเจรจาสงบศึก และถูกปรับให้ชดใช้ค่าปฏิกรรมสงคราม¹⁰⁰ ให้แก่ฝ่ายของพระเจ้ากนิษกะเป็นทองคำจำนวน ๕๐ โกฎิ (ทองคำมูลค่า ๕๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ล้านบาท) ทางนครปาฏลีบุตรไม่มีทองคำแต่กฎิเดียวจะให้ จึงนำเอาของมีค่าคู่บ้านคู่เมืองที่ถือกันว่าเป็น “รัตนะ ของมีค่าอันประเสริฐ ๓ สิ่ง” (tree treasures) คือ ไก่ขนสวยงาม บาดรของพระพุทธเจ้าและตัวพระอัสวโฆษ มาชดใช้ถวายพระเจ้ากนิษกะแทนทองคำปรับ¹⁰¹

พระเจ้ากนิษกมหาราชอัญเชิญบาดรของพระพุทธเจ้าและพระอัสวโฆษ ตลอดจนไก่ขนสวยงามมาสู่เมืองหลวง (ราชธานี) ของพระองค์ด้วยความปลื้มพระทัยในสิ่งที่ทรงได้มา แต่พวกมุขมนตรีแม่ทัพนายกอง และเหล่าข้าราชการบริพารของพระองค์ดูจะไม่พอใจ พวกเขารู้นซิบที่ทรงรับตัวท่านพระอัสวโฆษมา เหตุเพราะเห็นว่าตัวพระอัสวโฆษไม่มีค่าอะไร โยจึงตีค่าตัวท่านสูงส่งแลกเปลี่ยนกับจำนวนทองคำมากถึงปานนั้น

ต่อมาความทราบถึงพระเจ้ากนิษกะ และด้วยทรงหวังจะให้ข้าราชการบริพารใหญ่น้อยและพลกนิกรทุกหมู่เหล่าของพระองค์ประจักษ์แจ้งถึงคุณสมบัติในการแสดงธรรมอันนับค่ามิได้ของพระอัสวโฆษ พระองค์จึงโปรดให้มหาดเล็กนำม้า ๗ ตัวไปมัดกักไว้ให้อศอาหารอยู่ ๖ วัน และต่อล่วงเช้าวันที่ ๗ ก็โปรดให้พระภิกษุสงฆ์ พวกขุนนางน้อยใหญ่และประชาชนทั่วไปมาชุมนุมกัน รวมทั้งให้นำม้าทั้ง ๗ ตัวนั้นมาในที่ชุมนุมด้วย แล้วทรงอาราธนาพระอัสวโฆษแสดงธรรมให้ฟังที่ประชุมได้ฟังธรรมอันไพเราะจับใจของท่านต่างพากันซาบซึ้ง รวมทั้งม้าทั้ง ๗ ตัวนั้นด้วย ระหว่างที่พระอัสวโฆษกำลังแสดงธรรมอยู่ พระเจ้ากนิษกะรับสั่งให้มหาดเล็กนำหญ้าไปให้ม้ากิน แต่

¹⁰⁰ คำว่า “ปฏิกรรมสงคราม” นี้ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้นิยามไว้บนหน้า ๕๑๓ ว่าหมายถึง “การชดใช้ค่าเสียหายที่มีฐานะสงครามเดียวกันของเขาจากฝ่ายท่านเอง”

¹⁰¹ อ้างใน <http://www.theosophy.org/todocs/teachers/Ashvaghoṣṭa.htm>
 ดังนี้ ในหนังสือ “ประวัติศาตร์พระพุทธศาสนา” ของอาจารย์เสถียร โพธิ์นันท หน้าที่ ๓๓๐ และนักปราชญ์ไทยที่อ้างอิงข้อความจากหนังสือนี้ส่วนใหญ่อีกต่างออกไป โดยกล่าวว่า พระเจ้ากนิษกะเรียกค่าปฏิกรรมสงครามเป็นทองคำจำนวน ๓ โกฎิ (ทองคำมูลค่า ๓๐,๐๐๐,๐๐๐ ล้านบาท) แต่ทางนครปาฏลีบุตรไม่มีทองคำแต่กฎิเดียวจะให้ จึงนำเอาของมีค่าคู่บ้านคู่เมือง ๓ สิ่ง คือ บาดรของพระพุทธเจ้าและตัวพระอัสวโฆษมาชดใช้ถวายพระเจ้ากนิษกะแทนทองคำปรับ

ม้าทั้ง ๗ ตัวนั้นก็ไม่สนใจกินหญ้ากลับยืนนิ่งฟังพระธรรมเทศนาด้วยคารวะในธรรม อย่างซาบซึ้งจนน้ำตาไหล และส่งเสียงร้องเป็นที่ให้ “สาธุการ” ด้วยเมื่อเทศนาจบลง เพราะเหตุฉะนั้น กิตติศัพท์ของพระอัสวโฆสจึงโด่งดังแผ่จรไปทั่วอินเดียเหนือในเรื่องความสามารถแสดงพระธรรมเทศนา จนแม้แต่ลัทธิวัชรยาน (มั่ว) ก็ยังซาบซึ้งส่งเสียงร้องให้สาธุการ และพระอัสวโฆสซึ่งเรียกชื่อก่อนหน้านั้นว่า “พระสุวรรณภิกษุบุตร” ก็ได้รับสมัญญานามว่า “พระอัสวโฆส” ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

๕. เกียรติประวัติในฐานะเป็นรองประธานฯ การสังคายนาครั้งที่ ๔

พระอัสวโฆส

นับเป็นเกียรติประวัติในชีวิตของพระอัสวโฆสอย่างหนึ่งในฐานะผู้นำเพ็ญตนเป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา นั่นก็คือ การเป็นรองประธานการจัดประชุมทำสังคายนาพระพุทธศาสนาครั้งที่ ๔ ภายใต้อำนาจพระบรมราชูปถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกมหาราช สังคายนาครั้งนี้บางคนกล่าวว่าทำที่วัดกุนฑลวันวิหาร (Kundaravana Vihāra) ในแคว้นกัศมีระ (Kashmir) แต่บางท่านก็กล่าวว่า ทำที่วัดกุนณะ (Kuvana) ในเมืองซลันธระ (Jalandhara)^{๕๕} จะทำอยู่ที่วัดไหนก็ตาม แต่ที่แน่นอนที่สุดก็คือทำอยู่ในแคว้นกัศมีระในสมัยการปกครองของพระเจ้ากนิษกมหาราช

นัยว่าการสังคายนาครั้งนี้ นับเป็นครั้งที่ ๔ ในประวัติศาสตร์ของการทำสังคายนาพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย โดยมีจุดมุ่งหมายของการทำอยู่ที่การรวบรวมพระพุทธพจน์และเขียนคัมภีร์อรรถกถาทั้งหลายขึ้นตามแนวของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท

สังคายนาครั้งนี้เกิดขึ้นได้โดยมีพระปารสวะ (ผู้ที่ได้วาทีขณะพระอัสวโฆส) ซึ่งเป็นพระผู้เฒ่า แต่ก็ยังเป็นนักปราชญ์ทรงความรู้ท่านหนึ่งเป็นผู้เข้าไปขอ (instigator) ให้พระเจ้ากนิษกะจัดและอุปถัมภ์การประชุม และได้พระวสุมิตรเป็นประธานการประชุมทำสังคายนา ส่วนพระอัสวโฆสผู้ได้รับนิมนต์มาจากเมืองสาเกตเพื่อให้มาช่วยในการร่างคัมภีร์อรรถกถาทั้งหลายเป็นการเฉพาะ ดำรงตำแหน่งเป็นรองประธานการประชุมฯ การประชุมสังคายนา ครั้งนี้ มีพระสงฆ์ ๕๐๐ รูปเข้าร่วมประชุม ท่านพระอัสวโฆสได้ใช้ทักษะความรู้ทางด้านกวีนิพนธ์ที่ท่านมีเขียนกวีนิพนธ์ภาษาสันสกฤตอธิบายแนวคิดและหลักอภิปรัชญาและจริยศาสตร์มหายาน

กล่าวกันว่า การสังคายนาในครั้งนี้ได้แต่งคัมภีร์อรรถกถาแก่พระไตรปิฎกซึ่งเรียกว่า วิชาศาสนาขึ้นหลายเล่ม และตามที่ท่านหลวงจีนหยวนฉาง (Yuan Chwang) กล่าวไว้^{๕๖} ก็คือที่ประชุมได้แต่งอุเทศศาสตร์ ๑๐๐,๐๐๐ คาถาอธิบายพระสูตร แต่งวินยวิชาศาสตร์ ๑๐๐,๐๐๐ คาถาอธิบายพระวินัย และแต่งอภิธรรมวิชาศาสตร์ ๑๐๐,๐๐๐ คาถาอธิบายพระอภิธรรม

^{๕๕} P.V. Bapat (ed.), op.cit., p. 176.

^{๕๖} Ibid., p. 177.

ผลงาน

พระอศิวโฆษ นักปราชญ์ชาวพุทธนิกายธรรมวาลิตัวผู้ยิ่งใหญ่ได้สร้างสรรคผลงานเป็นกวีนิพนธ์ไว้หลายชิ้น อาจแบ่งผลงานของท่านออกเป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑. บทกวีนิพนธ์ทางศาสนา-ปรัชญา
๒. บทกวีนิพนธ์ละครอิงธรรมะ
๓. บทกวีนิพนธ์เพลงอิงธรรมะ

ผู้เขียนจะได้ประมวลลักษณะและเนื้อหาย่อๆ ของผลงานแต่ประเภทของพระอศิวโฆษ มานำเสนอท่านผู้อ่านภายใต้หัวข้อเหล่านี้ เท่าที่จะสามารถหาข้อมูลได้ต่อไป

๑. ผลงานประเภทบทกวีนิพนธ์ทางศาสนา-ปรัชญา

งานประเภทบทกวีนิพนธ์ทางศาสนา-ปรัชญาที่สำคัญและเด่นเป็นที่รู้จักกันของพระอศิวโฆษ และจัดเป็นงานแบบมหากาพย์ มีอยู่ ๒ เรื่อง คือ

๑. พุทธจริต

กวีนิพนธ์ภาษาสันสกฤตเรื่องนี้เป็นงานแบบมหากาพย์ (กวีนิพนธ์เรื่องยาว) พระอศิวโฆษ แต่งขึ้นมีเนื้อหาบรรยายชีวิตประวัติของพระพุทธเจ้า ที่อาจเรียกได้ว่าเป็น “พุทธประวัติฉบับภาษาสันสกฤต” เนื้อหาคัมภีร์แบ่งออกเป็น ๒๔ ปริจเจท (บท) จำนวนโคลกคาตา ๒,๑๑๐ โคลก นับเป็นผลงานที่มีชื่อเสียงที่สุดของพระอศิวโฆษ ผู้แต่งเขียนขึ้นอย่างระมัดระวังแต่ก็ไพเราะ ลึกซึ้ง จับใจผู้อ่าน แต่ก็น่าเสียดายว่าปัจจุบันนี้ ต้นฉบับของกวีนิพนธ์พุทธจริตที่เป็นภาษาสันสกฤตขาดตกหล่นไปมาก เหลืออยู่เพียง ๑๗ ปริจเจท ๑,๐๑๐ โคลกเท่านั้น ที่เห็นเหลืออยู่ครบ ๒๔ ปริจเจทก็เฉพาะฉบับที่แปลเป็นภาษาจีนโดยพระธรรมรักษ์ในราวพุทธศตวรรษที่ ๙ และฉบับแปลเป็นภาษาธิเบตเท่านั้น

กวีนิพนธ์เรื่องพุทธจริตนี้ เป็นงานทางศาสนาที่ได้รับความนิยมยกย่องจากชาวพุทธทั่วไป ทั้งฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน มีอยู่สมัยหนึ่งที่ชาวพุทธได้นำเอากวีนิพนธ์เรื่องพุทธจริตของท่านพระอศิวโฆษนี้มาเป็นบทสวดตีพระรัตนตรัยในวัดต่างๆ ทั้งในประเทศอินเดียและในประเทศอื่นๆ กวีนิพนธ์เรื่องนี้นับได้ว่าเป็นงานกวีสร้างชื่อเสียงและเกียรติคุณให้แก่ท่านพระอศิวโฆษเป็นอย่างมาก มีนักปราชญ์ทางวรรณคดีสันสกฤตหลายท่านถึงกับยกย่องพระอศิวโฆษว่าเป็น “รัตนกวี” ขึ้นเยี่ยมของอินเดียท่านหนึ่ง เสมอกับท่านฤาษีวาลมิกิผู้แต่งคัมภีร์มหากาพย์รามายณะ และเสมอกับท่านกาลิทาสผู้แต่งกวีนิพนธ์เรื่อง “เมฆพุด” และ “รรุวิงศะ” เลยทีเดียว

ในกวีนิพนธ์เรื่องนี้ นอกจากแต่งเล่าชีวิตประวัติของพระพุทธเจ้าและเรื่องที่เกี่ยวข้องอื่นๆ เริ่มตั้งแต่การจุติจากสวรรค์มาถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางเจ้า (สิริ) มหามายา พระมารดาประสูติ ตรัสรู้ ทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์ เสด็จดับขันธปรินิพพาน จนจบลงด้วยกษัตริย์ชาวพุทธจากเมืองต่างๆ ยกทัพมาเพื่อขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ (พระอัฐิธาตุของพระพุทธเจ้า) ประวัติการ

ทำสังคายนาครั้งที่ ๑ และรัชสมัยการปกครองของพระเจ้าอโศกมหาราชแล้ว ยังให้ความรู้ที่ไพเราะละเอียดเกี่ยวกับนิยายโบราณที่เล่าสืบๆ มาตามประเพณีนิยมของอินเดียและระบบปรัชญาอินเดียสำนักสังขยยะ (Sāṅkhya) ซึ่งมีอยู่ก่อนยุคพระพุทธศาสนาอีกด้วย

๒. เสานทรานันตะ

กวีนิพนธ์ภาษาสันสกฤตเรื่องนี้เป็นงานแบบมหากาพย์ (กวีนิพนธ์เรื่องยาว) เรื่องที่สองของการเป็นนักกวีของพระอศฺวโฆษ แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒๔ ปริจเจท (บท) ต้นฉบับภาษาสันสกฤตทั้ง ๒๔ ปริจเจทยังอยู่ครบบริบูรณ์ เนื้อหาของบทกวีว่าด้วยเรื่องพุทธประวัติที่พระอศฺวโฆษยังมิได้พรรณนาไว้ในกวีนิพนธ์เรื่องพุทธจริตของท่าน และมีเรื่องเล่าที่เป็นตำนานของพราหมณ์ประกอบด้วย

ในกวีนิพนธ์เรื่องนี้ พระอศฺวโฆษแต่งบรรยายเนื้อหาของบทกวีว่าด้วยเรื่องพระพุทธเจ้าเสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ และทรงให้นันทกุมารพระอนุชาต่างพระมารดา (โอรสของพระนางมหาปชาบดีโคตมี) ของพระองค์บวช ขณะที่เพิ่งแต่งงานแล้วเสร็จยังไม่ทันได้ส่งตัวเข้าหอ พร้อมกับแสดงทัศนคติของผู้แต่งเรื่องทาง (path) ที่นำไปสู่การรู้แจ้งธรรม (enlightenment) แม้จะไม่เต็มใจจะบวชนัก แต่จำต้องบวชด้วยเกรงใจพระเชษฐา (พี่ชาย) เมื่อบวชแล้วก็ยังมีใจคิดถึงแต่นางสุนทรী (Sundarī) ภรรยาสาวแสนสวยที่ยังไม่ทันส่งตัวเข้าหอจนไม่เป็นอันทำอะไร จนในที่สุดพระพุทธเจ้าต้องจับพระหัตถ์พระนันทะเหาะไปยังสวรรค์ ระหว่างทางได้พบนางสิงรูปร่างอัปสรมหานางคนหนึ่ง พระพุทธเจ้าถามพระนันทะว่านางสุนทรীสวยกว่านางสิงนี้ไหม ก็ได้รับคำตอบว่าสวยกว่า แล้วทรงพาเหาะต่อไปถึงสวรรค์พบเหล่านางอัปสรมากมาย พระนันทะได้เห็นความแตกต่างของความสวยคิดว่า นางสิงและนางสุนทรীไม่ได้ครึ่งความงามของเหล่านางอัปสรนี้เลย แล้วพระพุทธเจ้าก็พูดเป็นอุบายเป็นนายประกันพระนันทะว่า ถ้าท่านตั้งใจปฏิบัติธรรมจะทรงขอนางอัปสรนางหนึ่งให้เป็นภรรยาท่าน ท่านก็รับ เมื่อกลับมาจึงโลกมนุษย์แล้วท่านก็ได้มีความคิดถึงนางสุนทรীแม้แต่น้อย ตั้งใจปฏิบัติธรรมไม่นานนักท่านก็บรรลุเป็นพระอรหันต์ และเมื่อบรรลุธรรมแล้วพระนันทะไปขอบคุณพระพุทธเจ้าและบอกว่าท่านไม่ต้องการนางอัปสรแล้ว

จากกล่าวไว้ตรงนี้ด้วยว่า พระอศฺวโฆษได้ชื่อว่าเป็นผู้พัฒนาสำนวนลีลาการแต่งบทกวีนิพนธ์ภาษาสันสกฤตแบบกาพย์จันในอินเดีย จนได้ชื่อว่าเป็น “บิดาแห่งบทละคร” (the father of drama) ท่านเป็นอาจารย์ที่ใครๆ ไม่อาจโต้แย้งได้ในความสามารถด้านบทละคร และมีชีวิตอยู่มาก่อนที่ท่านกาลิทาสจะเกิดถึง ๓๐๐ ปีทีเดียว

นอกจากนี้ พระอศฺวโฆษยังมีงานกวีนิพนธ์ทางศาสนา-ปรัชญาเรื่องอื่นๆ อีกมากมาย ทั้งแต่งเป็นบทกวีเรื่องสั้นๆ ไม่ก็คาถา และที่แต่งเป็นบทกวีเรื่องยาวหลายสิบคาถา และหลายร้อยหลายพันคาถา ขอยกมากล่าวในที่นี้พอเป็นตัวอย่างดังนี้

๑) มหายานศรัทโรตปาทศาสตร์

กวีนิพนธ์เรื่องนี้เป็นงานที่แสดงหลักธรรมของฝ่ายมหายาน นักวิชาการฝ่ายมหายานมี ดร. สุกุติ เป็นต้น เชื่อว่าพระอศฺวโฆษเป็นผู้แต่งกวีนิพนธ์เรื่องนี้ขึ้น และถือท่านว่าเป็น “ปฐมอาจารย์ผู้ประกาศลัทธิมหายาน” และตั้งนัยกวีนิพนธ์ภาษาสันสกฤตคัมภีร์นี้จึงกลายเป็น “บ่อเกิดของมหายาน”

ไปด้วย แต่ก็มีนักวิชาการหลายท่าน เช่น ศ.โมราคามิ และ ศ.มอริซึกิซึนเค เห็นแย้งว่ายังเป็นเรื่องที่ยังตัดสินเด็ดขาดยังไม่ได้ อาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะเสนอท์คนนะว่า “จากเหตุผลทางประวัติศาสตร์บางอย่าง ทำให้เชื่อว่าคัมภีร์เรื่องนี้เป็นฝีมือของชาวจีน แล้วใส่ชื่อท่านพระอัครโศกโฆษมากกว่า”^{๑๖๖}

กวีนิพนธ์ทางศาสนา-ปรัชญาคัมภีร์นี้ นัยว่าท่านผู้แต่งเขียนขึ้นเพื่อ “เปิดเผยคำสอนชั้นมูลฐานของพระพุทธเจ้าที่คนทั่วไปและพวกหินยานเข้าใจคลาดเคลื่อน” เนื้อหาสำคัญของคัมภีร์อาจสรุปตามอาจารย์อดิศักดิ์ ทองบุญ เรียบเรียงไว้ดังนี้^{๑๖๗}

คัมภีร์นี้พูดถึง

๑. ความจริงแท้ ได้แก่ **ตตตา** (ความเป็นเช่นนั้น) คำว่า “ตตตา” มีความหมายหลายนัย จึงมีชื่อเรียกหลายชื่อ คือ

- ๑.๑ ตตตา หมายถึง ความมีอยู่ขั้นสุดท้าย เรียกว่า **ภูตตตตา**
- ๑.๒ ตตตา หมายถึง วิญญาณบริสุทธิ์ เรียกว่า **โพธิปรัชญาหรืออालยวิญญาณ** (อालยวิญญาณ)
- ๑.๓ ตตตา หมายถึง สิ่งสัมบูรณ์ คือภาวะที่เป็นศูนย์รวมของสิ่งทั้งปวง เรียกว่า **ธรรมกายหรือธรรมธาตุ**
- ๑.๔ ตตตา หมายถึง ความสุขอันไม่สิ้นสุด เรียกว่า **ตตตาครรภ**

๒. ตตตาคือสังสารวัฏ (การเวียนว่ายตายเกิด) เมื่อมองจากแง่สมมุติสังหรือสัมพัทธนัย แต่เมื่อมองจากแง่ปรมาตตสังหรือสัมบูรณ์นัย ตตตาก็คือนิพพาน ซึ่งเป็นภาวะที่ไม่อาจพรรณนาได้ด้วยภาษาคน (อนิรวาณียะ) เพราะปัญญารั้งเหตุผล (พุทธปัญญา) ไม่สามารถเข้าถึงได้ และไม่อยู่ในขอบข่ายประพจน์สำหรับทำให้เข้าใจ (ปทารถะ) ๔ ประการ^{๑๖๘} คือ

- (๑) จะพูดว่า นิพพานเป็นสิ่งที่มี ก็ไม่ใช่
- (๒) จะพูดว่า นิพพานเป็นสิ่งที่ไม่มี ก็ไม่ใช่
- (๓) จะพูดว่า นิพพานเป็นสิ่งที่มีและไม่มี ก็ไม่ใช่
- (๔) จะพูดว่า นิพพานไม่เป็นสิ่งที่มีและไม่มี ก็ไม่ใช่

๓. เมื่อพูดว่า “สรรพสิ่งทั้งหลายในโลกไม่ใช่สิ่งจริงแท้” หมายความว่า สิ่งเหล่านั้นเป็นเพียงปรากฏการณ์คือเป็นสมมุติสังเท่านั้น ไม่ใช่เป็นความจริงแท้คือปรมาตตสัง สิ่งสัมบูรณ์หรือธรรมกายเป็นความจริงขั้นสูงสุด ปรากฏการณ์ทั้งปวงเป็นเพียงสัมพัทธ์คือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกันและกัน เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามกฎปฏิจสมุปบาท มีอริชา เป็นต้น อริชาเองก็หาที่อยู่จริงไม่ เพราะมันอาศัยสิ่งอื่นเป็นปัจจัยให้เกิดเช่นกัน แต่กระนั้นก็ตามจะพูดว่าอริชาเป็นสิ่งไม่จริงเลยก็ไม่ได้ เพราะสิ่งไม่จริงไม่อาจเป็นปัจจัยให้เกิดสิ่งใดๆ ได้ อริชานี้เป็นปัจจัยให้เกิดโลกแห่งวัตถุได้ ดังนั้นจึงอาจจัดอริชาว่าเป็นจริงได้ชั้นสมมุติสังแต่ไม่ใช่เป็นจริงขั้นปรมาตตสัง

^{๑๖๖} เสถียร โพธิ์นันทะ. ช้างแก้ว. หน้า ๓๓๖๘.
^{๑๖๗} อดิศักดิ์ ทองบุญ. ปรัชญาสันตศึกษา. ๒๕๓๒. หน้า ๓๔๗-๓๕๒.
^{๑๖๘} รูปแบบของประพจน์ ๔ รูปแบบ คือ ๑) บอกเล่า เช่น เขาคือ ก ๒) ปฏิเสธ เช่น เขาไม่ใช่ ก ๓) ทั้งบอกเล่าและปฏิเสธ เช่น เขาคือ ก และไม่ใช่ ก ๔) ไม่ใช่ทั้งบอกเล่าและปฏิเสธ เช่น เขาไม่ใช่ ก และไม่ใช่ ก.

๔. ปัญญาชั้นเหตุผล (พุทธิปัญญา) ไม่สามารถทำให้เรารู้ซึ่งถึงความจริงแท้ขั้นปรมาตมส์จได้ ท่านอัครโฆชกล่าวไว้ว่า

เมื่อบุคคลสามารถรู้ว่าจะอะไรอยู่เบื้องหลังความคิด ก็ชื่อว่าเขากำลังเดินไปสู่ปัญญาญาณของพุทธศาสนา นี่แหละคือเหตุผลที่ว่า ทำไมพระตถาคตเจ้าจึงไม่ค่อยทรงพยายามสอนโดยใช้คำพูดและการนิยามความหมาย นอกจากวิธีแนะนำให้ปฏิบัติที่เรียกว่า ‘อุบายโกศล’ (อุบายที่ฉลาด) คือทรงใช้คำพูดและการนิยามความหมายเพียงเพื่อจะนำสรรพสัตว์ไปสู่การปฏิบัติเท่านั้น เพราะจุดประสงค์อันแท้จริงของพระองค์ คือทรงทำให้สรรพสัตว์ทั้งหลายเลิกละการยึดติดในเรื่องสัญลักษณ์ (ทางภาษาที่สมมุติบัญญัติกันขึ้น) และให้มุ่งตรงไปสู่ความจริงแท้

แต่อย่างไรก็ตาม พุทธิปัญญา (ปัญญาชั้นเหตุผล) อันจำกัด ก็ใช้ว่าจะให้ประโยชน์เสียโดยสิ้นเชิง ดังที่ท่านพระอัครโฆชกล่าวเน้นไว้ว่า “ถ้าเราทิ้งปัญญาชั้นเหตุผลเสียเราก็ไม่สามารถบรรลุโพธิญาณได้”

๕. สิ่งสมบูรณ เมื่อมองผ่านอวิชชาจะเห็นเป็นโลกแห่งปรากฏการณ์มีองค์ประกอบมากมาย ดังที่ท่านพระอัครโฆชอุปมาไว้ว่า น้ำอันสงบในมหาสมุทรเมื่อถูกลมพัดจะปรากฏเป็นคลื่นอันใด วิญญาณเมื่อถูกอวิชชาเข้าปรุงแต่งก็ปรากฏเป็นพุทธิปัญญาอันจำกัดอันนั้น ดินถูกปั้นให้เป็นหม้อชนิดต่างๆ ได้ฉันใด วิญญาณดวงเดียวปรากฏออกมาให้เห็นเป็นพุทธิปัญญาได้มากมายก็ฉันนั้น ตถตาในฐานะเป็นสิ่งสมบูรณ อยู่เหนือสิ่งทั้งหลายทุกๆ สิ่ง แต่เมื่อถูกเบือนด้วยอวิชชาจะสำแดงตัวออกมาเป็นตถตาปรุงแต่ง ซึ่งเป็นตัวทำให้เกิดโลกแห่งปรากฏการณ์ทั้งฝ่ายที่เป็นจิตวิสัยและวัตถุวิสัย

๖. เมื่อโพธิญาณเกิดขึ้นแก่เรา เราจะรู้แจ้งว่าเราไม่ใช่ภาวะอันจำกัด แต่เราคือภูตตถทานั่นเอง ภูตตถทานี้แหละคืออมตธรรม พร้อมกับรู้แจ้งถึงภาวะเช่นนี้เราจะมีความสุขอันเลิศ

๗. พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นดวงอาทิตย์ที่ส่องแสงแห่งโพธิญาณได้อุบัติขึ้นในโลกนี้ เพื่อทำลายความมืดคืออวิชชา

๘. พระโทธิสัตว์นั้นแม้ท่านจะรู้แจ้งสิ่งที่ควรรู้แล้ว และไม่มีสิ่งใดที่ท่านจะต้องทำเพื่อตัวเองแล้วก็ตาม แต่ท่านก็ยังดำเนินตามพระพุทธเจ้าคือต้องรื้อสัตว์ให้หลุดพ้นจากกิเลส จึงยังไม่ยอมเข้าถึงนิพพานจนกว่าจะทำให้สรรพสัตว์เป็นอิสระจากปางทุกข์โดยพร้อมกัน

เชื่อกันในหมู่นักวิชาการว่า สาระสำคัญของคัมภีร์มหายานคร์ทโรตปาตศาสตร์นี้ตอนที่ว่าความจริงแท้เป็นอนิรวจนี่ะคือพูดไม่ได้ และไม่อยู่ในขอบข่ายของประพจน์ (เปทาร์ณะ) โดๆ ในบรรดาประพจน์ ๔ ประการ (ดูข้อ ๒) อันเป็นที่มาของสุนยวาท โดยท่านนาคารชุนนำไปดัดแปลงเสียใหม่เป็น

- (๑) จะพูดว่า นิพพานเป็นสุนยะ ก็ไม่ใช่
- (๒) จะพูดว่า นิพพานเป็นอสุนยะ ก็ไม่ใช่
- (๓) จะพูดว่า นิพพานเป็นทั้งสุนยะและอสุนยะ ก็ไม่ใช่
- (๔) จะพูดว่า นิพพานไม่เป็นทั้งสุนยะและอสุนยะ ก็ไม่ใช่

และยังเชื่อกันอีกด้วยว่า อาจารย์ผู้สถาปนาพุทธปรัชญาสำนักวิชญาณวาท นำเอาสาระสำคัญ ตอนที่ว่าด้วยความจริงแท้ (ตถตา) เป็นวิญญานบวิสุทธิ ซึ่งเรียกว่า อาลยวิญญาน ไปดัดแปลง เป็นวิญญานวาท

๒) วัชรสุจี

กวีนิพนธ์เรื่องวัชรสุจีนี้เป็นผลงานแสดงไหวพริบชั้นหนึ่งที่พระอศิวโฆษแต่งขึ้น ว่าด้วย ศิลปะของการพูดโต้แย้งหรือโต้ตอบ (polemics) ชื่ออ้างต่างๆ ของพราหมณ์

จากกวีนิพนธ์เรื่องนี้จะพบว่า พระอศิวโฆษมีความรู้เรื่องวรรณคดีพราหมณ์เป็นอย่างดี ท่านวิพากษ์เรื่องระบบวรรณะพราหมณ์ โดยวิพากษ์ทัศนะของพราหมณ์และพิสูจนั้ทัศนะจากคัมภีร์ พราหมณ์เองว่า ชื่ออ้างของพวกพราหมณ์เรื่องวรรณะมีเหตุผลอ่อนอย่างไร โดยการอ้างข้อความ จากคัมภีร์พระเวท คัมภีร์มหากาพย์มหาภารตะ และคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์มาสนับสนุน เข้าทำนอง หนามยอกเอาหนามบ่ง

มีข้อโต้แย้งที่ออกจะรุนแรง (serious) อยู่เกี่ยวกับว่า กวีนิพนธ์เรื่องวัชรสุจีนี้เป็นผลงานการ แต่งขึ้นของพระอศิวโฆษหรือไม่ ที่แน่ๆ ก็คือ ท่านหลวงจิ้นอั้งจิง (I-tsing) และทันจัวร์ ชาวธิเบต ไม่นับรวมบทกวีนิพนธ์เรื่องวัชรสุจีนี้เข้าในบรรดางานกวีที่เป็นผลงานของพระอศิวโฆษ นักแปลชาวจีน เห็นว่า ลีลาการแต่งและแนวคิดที่แสดงออกในบทกวีนิพนธ์เรื่องวัชรสุจีไม่เหมือนในงานกวีอื่นๆ ของ พระอศิวโฆษ จึงพากันให้เครดิตการแต่งกวีนิพนธ์เรื่องนี้ว่าเป็นของพระธรรมกัรตี^{๑๑} กระนั้นก็ตาม ก็ ยังมีนักปราชญ์มากมายที่ยังเห็นว่า กวีนิพนธ์นี้เป็นผลงานการแต่งของพระอศิวโฆษแน่นอน วัชรสุตเรื่องนี้ได้มีผู้แปลเป็นภาษาจีนระหว่างปี พ.ศ. ๑๕๑๖-๑๕๒๔

๓) สุตราลังการหรือมหาลังการสูตรศาสตร์

กวีนิพนธ์เรื่องสูตรลังการหรือมหาลังการสูตรศาสตร์นี้ พระอศิวโฆษแต่งเป็นเรื่องเล่ารวม นิทานต่างๆ เกี่ยวกับกรรมตามสนอง (retributive karma) คล้ายเรื่องชาดก ต้นฉบับภาษาสันสกฤต ของกวีนิพนธ์เรื่องนี้ได้สูญหายไปแล้ว ที่เหลืออยู่เป็นฉบับแปลเป็นภาษาจีนโดยพระกุมารชีพในราว พุทธศตวรรษที่ ๙ (เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๙๔๘)

แม้จะมีผู้เชื่อว่าบทกวีนิพนธ์เรื่องสูตรลังการเป็นงานเขียนของพระอศิวโฆษก็ตาม กระนั้น ท่านเมาลีช วินเทอร์นิทซ์ (Maurice Winternitz) ก็แย้งว่า น่าจะเป็นผลงานของท่านกุมารลาตะ ผู้ก่อตั้งสำนักเสาตรานติกะ ซึ่งเป็นผู้ร่วมยุคสมัยรุ่นน้องของท่านพระอศิวโฆษมากกว่า^{๑๒}

- ๔) จคตสังขารสูตร
- ๕) ทศอภุสตรธรรมปฏิบัติทาสูตร
- ๖) นิคขันถปุจจาอนาคตสูตร

^{๑๑} อ้างใน E.H. Johnston, op.cit., p. xxii.
^{๑๒} Maurice Winternitz, op.cit., p. 226ff.

๒. ผลงานประเภทบทกวีนิพนธ์ละครอิงธรรมะ

พระอศิวโฆษได้แต่งผลงานประเภทบทกวีนิพนธ์ละครอิงธรรมะทางพระพุทธศาสนาไว้ เท่าที่พบมี ๔ เรื่อง คือ

๑) ศาปริฎฐประภรณะ

บทกวีนิพนธ์ละครอิงธรรมะเรื่องนี้พระอศิวโฆษเขียนไว้ ๘ องศ์ นับเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดในบรรดาบทกวีนิพนธ์ละครอิงธรรมะ ๔ เรื่องที่ท่านเขียนขึ้น และจัดว่าเป็นบทละครภาษาสันสกฤตที่เก่าแก่ที่สุด

ใจความสำคัญของบทละครอิงธรรมะเรื่องนี้ว่าด้วยเรื่องพระศาปริฎฐและเพื่อนของท่านที่ชื่อพระเมทคัลลยายนะ (พระโมคคัลลานะ) เปลี่ยนศาสนาจากลัทธิของศาสตาสัญชัยเวรฎฐบุตรหลังจากฟังธรรมย่อๆ จากพระภิกษุบวชใหม่ในพระพุทธศาสนารูปหนึ่ง (พระอัสสชิ) ทั้งสองชักชวนกันไปเฝ้าพระพุทธโคดมเจ้า หันมานับถือ (บวชใน) พระพุทธศาสนา และกลายเป็นพระสาวกอัครเมืองชวาเมืองชายที่สำคัญ

๒) บทละครอุปมาแนวพุทธศาสตร์

บทกวีนิพนธ์ละครอิงธรรมะที่พระอศิวโฆษแต่งขึ้นเรื่องนี้ เป็นนิทานเปรียบเทียบ (Buddhist allegory) ต้นฉบับภาษาสันสกฤตเขียนบนใบลานมีเพียง ๓ คาถาท่านั้น

๓) บทละครเรื่องหนุมโสมทัตตะ

พระอศิวโฆษแต่งบทกวีนิพนธ์ละครอิงธรรมะเรื่องนี้พรรณนาเรื่องของหนุมคนหนึ่งชื่อว่า โสมทัตตะ (Somadatta) ผู้หลงมัวเมาในกามกิเลสและความหรุหรา กักขังคนรักคนหนึ่งชื่อมคชวดี (Magadhavai) ไว้ และต่อมาได้ฟังธรรมจึงเปลี่ยนศาสนาเดิมของตนแล้วหันมานับพระพุทธศาสนา

๔) บทละครเรื่องรัฐบาลหรือรัฐपालสูตร

กวีนิพนธ์เรื่องนี้เป็นบทละครเรื่องพรรณนาเรื่องราวของพระรัฐบาลที่พระอศิวโฆษนำเอาเนื้อเรื่องมาจากพระสูตรในมัชฌิมนิกาย มาแต่งเป็นคาถาคำฉันท์และมีคำบรรยายประกอบด้วย

ได้กล่าวไว้บ้างแล้วในตอนว่าด้วยความสามารถทางด้านดนตรีของพระอศิวโฆษว่า ท่านได้เคยลาสิกขา (สึก) ออกไปพักหนึ่ง และไปแต่งจังหวัดดนตรีเพื่อใช้บรรเลงประสานเสียงเข้ากับเนื้อหาของบทละครเรื่อง “รัฐบาละ” เรื่องนี้ของท่าน ซึ่งก่อให้เกิดการประกาศธรรมด้วยวิธีธรรมสังคีตขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติพระพุทธศาสนา ซึ่งวิธีการของท่านนี้นับว่าได้ผลเกินคาด ๒ อย่างในเวลาเดียวกัน คือ ๑) ประชาชนได้ความบันเทิงใจในจังหวัดดนตรี เสียงขับร้อง และบทบาทการแสดงที่ตัวละครแต่ละตัวแสดงออก และ ๒) ประชาชนที่ชมละครและฟังเสียงขับร้องได้ความซาบซึ้งใจในรสพระธรรมที่เสียงเพลงหรือเนื้อหาเพลงและตัวละครสื่อความหมายออกมา

๓. ผลงานประเภทบทกวีนิพนธ์เพลงอิงธรรมะ

งานประเภทบทกวีนิพนธ์เพลงอิงธรรมะทางพระพุทธศาสนาที่พระอศิวโฆษแต่งขึ้นมีมากมายหลายบทเพลง เพื่อขับร้องประกอบเครื่องดนตรี เนื้อหาของบทเพลงส่วนใหญ่ว่าด้วยหลักศูนยตาและความว่างเปล่าแห่งโลกมายา

บทกวีนิพนธ์เพลงอิงธรรมะของพระอศฺวโฆษเท่าที่พบ ณ ปัจจุบันมีเพียงเรื่องเดียว คือ คันทิลโคตรคาถา บทเพลงอิงธรรมะทางพระพุทธศาสนาเพลงนี้แต่งเป็นคาถา ๒๙ คาถา โดยร้องทำนอง “สรฺกธราจันท์” (Sragdharā metre) ซึ่งเป็นชื่อของทำนองสวดหรือทำนองร้องทำนองหนึ่งของภาษาสันสกฤต (เช่น การร้องหรือการสวดทำนองสรภัญญะแบบปัฐยาวัตรจันท์ แบบอินทรวิชัยจันท์ ฯลฯ ของภาษาบาลี) เนื้อเพลงมีเนื้อหาสรรเสริญพระพุทธเจ้าและฆ้องประจำวัด (monastery gong)

ในคาถาที่ ๒๐ ของบทเพลงนี้บอกว่าท่านพระอศฺวโฆษแต่งบทเพลงนี้อยู่ในแคว้นกัศมีระ อี.เอช. จอห์นสตัน (E.H. Johnston) สงสัยว่า บทเพลงนี้จะใช่พระอศฺวโฆษเป็นผู้แต่งหรือไม่^{๑๖} แต่เมารีช วินเทอร์นิทซ์ (Maurice Winternitz) กล่าวยืนยันเต็มที่ว่าบทเพลงแต่งเป็น “บทกวีที่งามและไพเราะ (beautiful) ทั้งในส่วรูปแบบและเนื้อหา จึงควรจะเป็นของพระอศฺวโฆษเท่านั้น”^{๑๗}

ข้อสรุปและข้อสังเกต

ก่อนจะจบในส่วนของชีวประวัติและผลงานของพระอศฺวโฆษ ผู้เขียนใคร่ให้ข้อสรุปและข้อสังเกตบางประการไว้ ดังนี้

๑. เรื่องของชีวประวัติของพระอศฺวโฆษมีปัญหาอยู่บ้าง ในเรื่องที่มีพระภิกษุชื่อว่า “อศฺวโฆษ” อยู่หลายชื่ออย่างน้อยถึง ๖ รูปด้วยกัน ซึ่งจะทำให้มีปัญหาตามมาว่าพระอศฺวโฆษเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาในฝ่ายไหนกันแน่ เถรวาทหรือวามหายาน ชาวพุทธฝ่ายเถรวาทบอกว่าท่านเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาในฝ่ายเถรวาท ซึ่งเป็นกึ่งหรือสาขาหนึ่งของนิกายเถรวาทเดิม ขณะที่ฝ่ายมหายานบอกว่า ท่านเป็น “ปฐมอาจารย์” (อาจารย์ท่านแรก) ผู้ประกาศลัทธิมหายานแนวคิดต่างๆ ของมหายานพบได้ในบทกวีที่ท่านแต่งขึ้น โดยเฉพาะเรื่องมหายานศรฺทโรตปาตศาสตร์ ดังนั้นพระอศฺวโฆษจึงจัดว่าเป็นพระภิกษุในฝ่ายมหายานยุคต้นๆ แต่ทัศนะที่นักปราชญ์ให้ไว้มากที่สุดก็คือว่าพระอศฺวโฆษเป็นพระภิกษุในฝ่ายเถรวาทนิกายสรฺวาทสตีวาท แต่แนวคิดทางศาสนาและปรัชญาของท่านเอนไปโนฝ่ายมหายานในเรื่องพุทธภักดี (การภักดีต่อพระพุทธเจ้า) ค่อนข้างมาก ซึ่งแนวคิดนี้กลายเป็นแนวคิดหลักของฝ่ายมหายานยุคหลังจากท่าน

๒. พระอศฺวโฆษเป็นพระภิกษุที่เด่นดัง (มีชื่อเสียง) ในด้านการเป็น “นักกวี” มากกว่าการเป็น “พระภิกษุในพระพุทธศาสนา” อย่างน้อยที่สุดก็ในภาพที่เห็นหรือติดไปกับงานกวีนิพนธ์แบบมหากาพย์ที่มีชื่อเสียงมากเรื่องพุทธจริตของท่าน ใช่แต่เท่านั้น เมื่อศึกษาชีวประวัติและผลงานของท่าน ภาพของพระอศฺวโฆษยังโดดเด่นในฐานะเป็นนักปรัชญาเมธีพุทธ นักไต่คว้าที่ และนักดนตรี โดยเฉพาะเป็นนักดนตรีนี้ ถือว่าเป็นความสามารถพิเศษเฉพาะตนของพระอศฺวโฆษเท่านั้น ไม่พบในนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาท่านอื่นๆ ไม่ว่าจะอยู่ในฝ่ายของเถรวาทหรือฝ่ายของมหายานก็ตาม

^{๑๖} Ibid.

^{๑๗} Maurice Winternitz, op.cit., p. 256.

๓. ได้เห็นภาพบ่อยๆ เมื่อศึกษาชีวประวัตินักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาท และฝ่ายมหายานว่า ถ้าเป็นบุคคลที่เกิดในตระกูลพราหมณ์มักได้รับการศึกษาดี เรียนเก่ง และมีความสามารถสูงในหลายๆ ด้าน เช่น เรื่องการอภิปรายโต้เถียง การแสดงธรรม ฯลฯ ในชีวประวัติของพระอัสวโฆษก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน คือ ท่านเป็นคนเรียนเก่ง มีใจรักการท่องเทียวแสวงหาผู้ได้วาทีด้วย และเมื่อบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาแล้ว ท่านก็มีความสามารถในการแสดงธรรมอย่างยิ่ง จนเป็นที่มาแห่งสมัญญานามของท่านว่า “อัสวโฆษ” ชีวประวัติของท่านตอนท่องเทียวไปตามที่ต่างๆ หาผู้ได้วาทีด้วยและการพ่ายแพ้การโต้เถียงแล้วส่งผลให้ท่านต้องเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เป็นประเด็นที่คล้ายคลึงกับชีวประวัติของพระพุทธโฆษาจารย์ นักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ฝ่ายเถรวาทในเรื่องเดียวกัน เป็นเรื่องหรือประเด็นที่สามารถนำเอามาศึกษาเปรียบเทียบกันได้ตลอดจนวิเคราะห์เรื่องจุดหมายของการออกท่องเทียวไปหาผู้ได้วาที และผลอะไรจะเกิดบ้าง ถ้าเกิดพ่ายแพ้การโต้เถียงขึ้นมา

๔. ดังที่ให้ข้อสังเกตแล้วว่า ภาพภายนอกของพระอัสวโฆษเด่นในด้านเป็น “นักกวี” มากกว่าอย่างอื่น เหตุผลประการหนึ่งก็คือ ผลงานของท่านทั้งหมดที่ท่านทิ้งไว้ให้ชาวพุทธและผู้ที่สนใจทั่วโลกต่างเป็นบทกวี ซึ่งผู้เขียนได้แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ ๑) บทกวีนิพนธ์ทางศาสนา-ปรัชญา ๒) บทกวีนิพนธ์ละครอิงธรรมะ และ ๓) บทกวีนิพนธ์เพลงอิงธรรมะ ส่วนใหญ่งานกวีนิพนธ์ที่พระอัสวโฆษแต่งขึ้นมักไม่ค่อยมีปัญหาเรื่องความสงสัยว่า ตัวท่านเองเป็นผู้แต่งงานกวีนิพนธ์นั้นขึ้นหรือไม่ แต่ก็มีอยู่ ๓ เรื่องที่ดูจะมีปัญหาคล้ายกับที่ถามว่า พระอัสวโฆษเป็นพระภิกษุในฝ่ายเถรวาทหรือฝ่ายมหายาน คือ

๑) วัชรสุจี ฝ่ายแย้งบอกว่า เป็นผลงานของพระธรรมกীরติ

๒) สูตราลังการ ฝ่ายแย้งบอกว่า น่าจะเป็นผลงานของพระกุมารลาตตะ

๓) มหายานศรัทธาปาหศาสตร์ ฝ่ายแย้งบอกว่า อาจจะเป็นผลงานของนักปราชญ์จีน

ปัญหาเรื่องเกี่ยวกับเรื่องความเป็นเจ้าของผลงานจริงหรือไม่ ดูจะปรากฏแก่นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาเกือบจะทุกท่านที่ศึกษามา ไม่ว่าจะเรียนในฝ่ายเถรวาทหรือในฝ่ายมหายาน อยู่ที่ว่าจะน้อยผลงานหรือมากผลงานเท่านั้นเอง ซึ่งก็เป็นสิทธิ์ของนักการศึกษาที่จะสงสัยได้ และหาคำตอบเท่าที่จะเป็นไปได้ หรือน่าจะเป็นไปได้ที่สุดเท่าที่ข้อมูลที่น่าเชื่อของใครจะหาได้เท่าใด ในเมื่อความสงสัยเต็มยังไม่ได้คำตอบหรือมีคำตอบบ้างแล้วแต่ยังไม่แจ่มแจ้งพอ